

E. Viborg anbefaler 1795 at samle, tørre og male rødderne til brødmel (2).

Den løftede af mosevand · sin hvide blomst, et kræmmerhus, · der vuggede sig langt fra land · imellem ellestammer. · · Så stod vi begge, du og jeg, · og så det hvide månelys, · der dugget bandede sig vej · fra dybet af en kalla *O. J. Riisberg Jensen* (3).

LITTERATUR: (1) 689 1,242; (2) 969d (13 sider); (3) 435 75.

Kalmus, *Acorus calamus*

har en tyk hvid jordstængel og sværdformede 40–100 cm lange blade, der er rynket på tværs; de små blomster er anbragt i en grøn kolbe »ligesom de små nålehuse, som af jomfruerne eller perlestikkerne er syet af silke over en blok [form]« (1648; 1). Hele planten lugter stærkt krydret. Hist og her i damme, ved søer og åer. Forveksles i ikke-botanisk litteratur undertiden med tagrør og sværdlilje.

Arten skal 1557 være bragt fra Lilleasien (Konstantinopel) til Europa (2), hvor den udelukkende formerer sig med løsrødder. Som indført droge »fra Indien« var kalmus dog kendt i Europa længe forinden, og den kan allerede i middelalderen (1200-t) være ført fra Baltikum til vore borg- og klosterhaver; den var i 1600-t både vildtvoksende og plantet i fiskedamme, således at man altid havde »rødderne« til lægedom, efterkommere er fundet ved flere kloster- og slotsruiner (3).

Kalmus o. 1200ff af det ældre navn *Calamus* = rør, også *kalms* o. 1700, *kalmes*, *kalme*, *kalberrod*; indgår sandsynligvis i stednavnet *Kalm-skær* 1781 (Roager sogn, Sønderjylland), *rør* 1520, *flæg*, *pæg* 1808ff, til andre sumpplanter med lignende blade, af middelnedertysk påk 'lanse;' *drengepik* Himmerland efter blomsterkolbens form; *hjaller* Sønderjylland med uvis betydning (4).

LITTERATUR: (1) 697 155; (2) 227 20,1910,246; (3) 495 11,1966,90; (4) 689 23f; 148 5,113.

LÆGEMIDLER

1300-t: afkog drikkes for lever- og mavelidelser; kogt til omslag på bylder; læger gammel hoste (1).

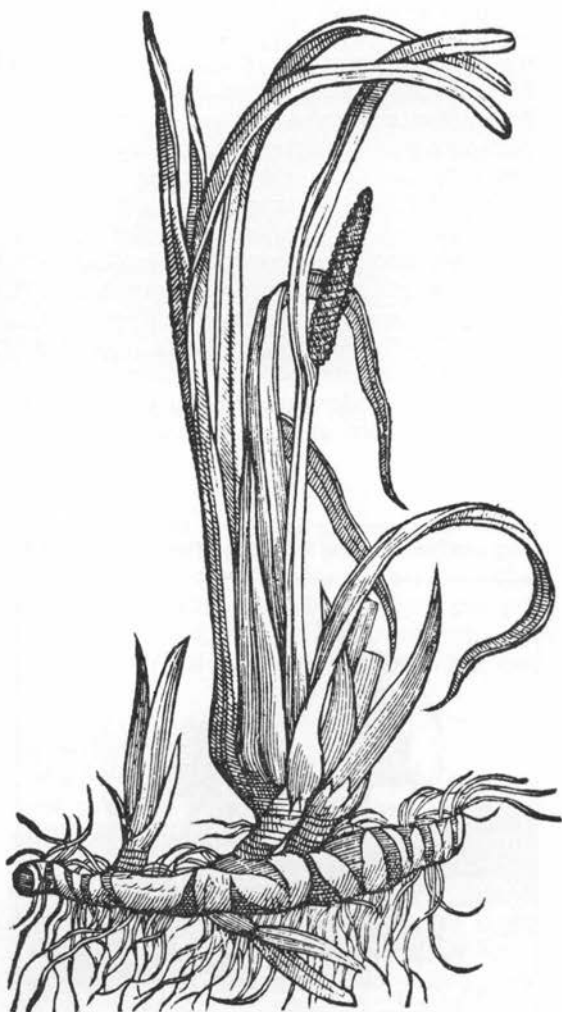
Henrik Smid 1546ff: syltede rødder tages mod maveonde og koldfeber (malaria); spises om

morgenen »for ond og giftig pestilenslugt« og giver vellugtende ånde; er urindrivende, læger sygdomme i blære og nyrer, knuser blæresten og fremmer menses.

Christiern Pedersen 1533: dekokt drikkes for hjerteonde (25b), den knuste rod i malurtvand indtages for mavelidelser (32a), pulveriseret kalmus med saften af kongelys bruges til plaster på hæmorroider (51b).

Simon Paulli 1648,155: saften virker urindrivende, hjælper milten, som er »hård af slemme slimagtige og salte vædsker«, gør urene øjne klare; rødderne syltet med honning og sukker er »en overmåde skøn og god lægedom« for kold mave og hoved, katarr og koldesyger; endvidere mod hoste og »hjertets ængstelse og

Kalmus. Simon Paulli: Flora Danica, 1648.

Kreaturene fik kalmusrod som kosttilskud for at forbedre mælkens kvalitet. Tegning af Lorenz Frølich i Ude og Hjemme 12-11-1882.

banghed«; dårlig ånde fordrives, når man tygger på den tørrede rod, i pesttider gør den luften sund; pulveriseret og drukket i kørvelvand som sveddrivende for at »løsne det blod, som er løbet sammen« efter slag og stød.

Rodstokken er komponent i en appetitvækkende eddikedrik (1600-t; 2) og meget anvendt i mavestyrkende mediciner, således sat på brændevin for kolik (Jylland, Bornholm; 3) og maveonder (4), ofte brugt til at stimulere fordøjelsen (5), et dekokt mod mavesmerter (VJylland o. 1900; 6), en te på roden regulerer mavesyren (7). Drogen bruges endnu i bitre mod dårlig fordøjelse (8). En lægekyndig bonde (død 1789) på NFyn benyttede roden til en mavestyrkende drik og for »modersyge« (9). Sat på brændevin tillige med roden af alant og angelik fik man

Bonde kører svagelig kalv hjem fra marken. Tegning af Otto Haslund i Ude og Hjemme 15-8-1880.

»den kloge mands snaps« mod halsbrand (10), på Fyn også anvendt for leddegigt (11). Et dekokt af roden i vand drikkes for blæresten (o. 1720; 12), med roden af slangerod og angelik sat på rom for brystsyge og hoste (Viborgeggen; 12). Klog kone i NVFyn lader patient med gulsot indtage kalmusrod udrørt i brændevin, det skal ske stiltiende ved fuldmåne (13); en anden kvak-salver på MFyn anbefaler et afkog mod galdesten (14). Ekstrakt af roden indgår i forfriskende mundvande (15).

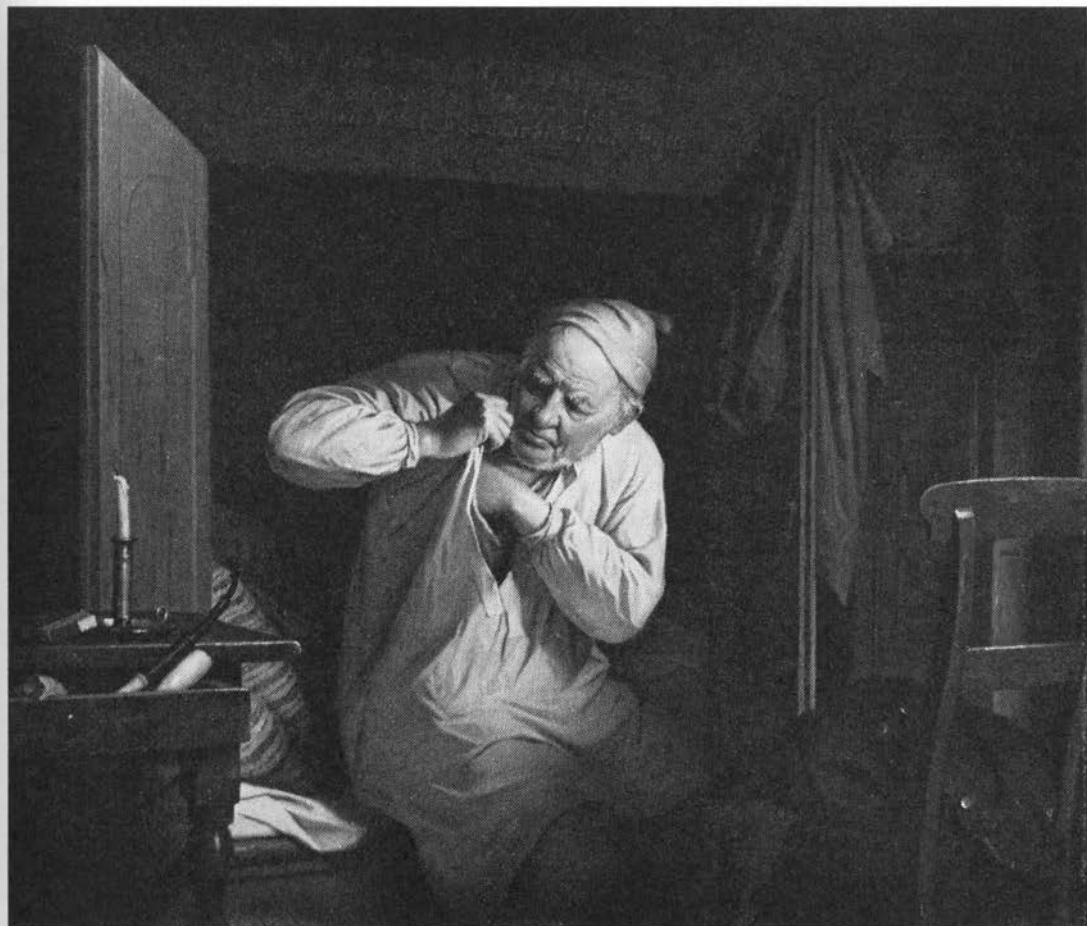
Rodstokken anføres i farmakopeen 1772, og dens ry som et »i høj grad oplivende og styrkende lægemiddel« (4) giver et stort salg af drogen; Det kgl. Landhusholdningsselskab belønner 1814 en mand i Odense, der har samlet 1251 pund kalmus- og angelikrødder til apoteker (16), og i slutningen af 1800-t samles store mængder i Gudenåen ved Randers (17).

I stærk kulde bør man tygge på et stykke kalmusrod og synke saften (1789; 18). Mod tandpine tygges roden eller skylles tanden med et afkog i vand og eddike, sidste også mod skørbug (19); kødet omkring løse tænder gnides med pulveriseret kalmusrod og kinabark (20).

Mod smitte f.eks. under patientbesøg tygger man gerne på et stykke kalmusrod (21), »den fremlokker spyttet i stor mængde, derfor bruger man den som et middel til at bevare sig mod smitte« (1800; 22). Det skal endog være nok at gå med roden i lommen (23). Den hentes fra Ribe å, og med et stykke deraf i munden er man værnert mod difteritis og halsbetændelse (Fanø o. 1880; 24). Kalmus tygges mod smitte under »den spanske syge« (influenza) 1919-20 (25), se også nedenfor. Kaster man roden i vand, som kvæget drikker, holder dyrene sig sunde (VJylland; 26).

Kalmusrod indgår i sammensat universalmiddel »fra oldtiden« mod kreatursygdomme og især sådanne, der skyldes forhekselse (27). Kan koen ikke rejse sig om foråret, lægger man kalmusrod og peber i et ridst sår (Give sogn); en ko, som ikke bliver tyregal, får roden (28), og mod kalvekastning giver man den et pulver heraf efter løbningen (29). Vil kælvekoen ikke slippe skarnet (efterbyrden), skal den gives et afkog af roden og enebærnaale (MFyn; 30) eller roden kogt med enebær og harpiks i øl (31). Malker den blå mælk, får den kalmus og kommen i kalkvand (32), og giver mælken ikke fløde et pulver af kalmus- og løvstikkerod blandet med vandopløst læsket kalk (MSjælland; 33).

En hest, der har »trådt over« = forstuvet hovledet, bades med et spiritusudtræk af roden

Bonde på sengekanten fanger lopper. Utøj var en udbredt plage og bekæmpedes bl.a. ved at lægge kalmus i sengehalmen. Maleri af Julius Exner, 1900.

skåret i terninger; udtrækket bliver også hældt på forbindingen (Vendsyssel o. 1900; 34). – Er indgivet for svins opkastning (32) og er bestanddel af råd mod fejl hos gæs (29). – Dyr-læger anvender roden som mavestyrkende og appetitvækkende middel (7).

LITTERATUR: (1) 343 74,155; (2) 1004 91; (3) 328f 1,46; 92 35,1957,74 (1745); 834 1804,38; (4) 398 1806,333; (5) 739 2,1800,477; (6) 161 1906/23: 2497; (7) 671 nr. 2, 1966; (8) 304 311; 599b 1,576; (9) 249 5,1912–15,161f; (10) 747 98; (11) 519 123; (12) 488o 113,191; (13) 161 1906/23: 2433; (14) 107 1963; (15) 304 311; (16) 194 ny sml. 4,1817,225; (17) 227 20,1910,247; (18) 791 1,85; (19) 328f 1,43; 488o 275; (20) 750 196; (21) 451b 87; 488o 310; 282 23; 488 9,76; 934 2515 (1929); 634 12067 (Ringkøb.

amt); (22) 739 2,477f; (23) 488i 4,602; 488o 310; (24) 494 340,355; (25) 239 1926,123; 634 14332 (v. Ska-gen); (26) 328e 125; (27) 328f 1,34,59,63; (28) 572 39,400; (29) 328f 1,35,61; (30) 634 12180; (31) 161 1906/23: 1112; (32) 83 188,302; (33) 358b 226; (34) 634 12054.

ANDEN ANVENDELSE

For at værne det indhøstede korn og sæddyn-gerne mod mus og rotter, bliver over det meste af landet strøet friske flækkede kalmusrødder eller blade på ladegulvet og/eller mellem hvert lag neg (1): kalmerrod og elleblade · de kan man strø i lade, · så skal mus ikke gøre skade (Jylland; 2). Det anbefales også at flette korn-bånd af bladene, da musene ikke skærer dem over (MSjælland; 3), jf. nedenfor. Plantens rod

eller blade kan lægges for rotter og mus i værelser (4) og strøs på gulvet mod lopper (5); lagt i madrassen eller nederst i sengen holder det lopperne borte (6). »Hvem har ikke sovet i kalmusrod i gamle dage? Denne plante var særdeles eftertragtet som sengehalm, høstedes i store mængder og blev solgt til borgerne i Tønder« (7). – Kalmus blandet med hjortetaksalt anvendes til at fordrive myrer (8).

Mange jyder tygger roden i stedet for skråtobak (9), den stiller tørst og bliver brugt af sønderjyske soldater 1914–18; under Anden Verdenskrig sælger apotekerne meget af denne drog som erstatning for skrå (10). »Han lugter vel af *kalmusrod*, af røget flæsk og fisk«, hedder det i en gammel vise på Rømø; det var dog (o. 1880) mest drenge, der tyggede roden, ikke så meget på grund af smagen som for at vigte sig (11). I Sønderjylland samler børn de bittersøde rodstokke for at tygge på dem (12), på Langeland o. 1900 kan de købes hos købmanden (13). – Den pulveriserede rod er blevet anvendt til snus (18).

Hørknipper skal bindes med kalmusbånd, som kan holde en halv snes år (14). Sivmætter flettet af bladene har en ejendommelig lugt (Jylland; 15), man mener også, at den særlige aromatiske duft ved handskerne fra Randers skyldes de mange kalmus i Gudenåen (16). Sml. Pil bd. 2. Surt øl bliver igen velsmagende, hvis man anbringer kalmusrod i tøndnen (1600-t; 17). Giver fløden ikke smør, skal kærnen skoldes med et vandafkog (VJylland; 18). Roden benyttes endvidere til røgning mod ildelugt i stuer (Sønderjylland o. 1875; 10).

Syltetøj af roden nævnes fra 1500- til 1800-t (19). Den bliver ofte sat som smagsgiver på brændevin (20), indgår i en lang række snapse, mavebitre og likører (21).

LITTERATUR: (1) 69 1791,103; 194 4, 1794,228; 999 1802,71; 57 2,1803,22,143 og 57b 2,1806,715; 800 1811,144,298; 634 12144 (Mors o. 1880); 519 64; (2) 488 4,1880,405; (3) 69 1791,103 sml. 69b 32f; (4) 880 1809,55f; (5) 182 2,2,251; (6) 282 32; (7) 455 28/5 1956; (8) 599b 1,576; (9) 488f 6,69, 488g 1,38; 634 17647 (Vends. o. 1900); (10) 634 12022; (11) 634 12951; (12) 228e 2,78 og 3, 251; (13) 634 12304; (14) 277 1953,155; (15) 777 1871;413; (16) 930 2,418; 794 3.5,1906–08,464; 256 11,1917,39; (17) 1004 85; (18) 328 1,33; (19) 398 1821,379; 349 1846,136; (20) 739 2,1800,478; (21) 227 20,1910, 247; 747 99,103f,105,112f,116f,120f,127 (1594).

Kalmusen sukrer den livende luft *Jeppe Aakjær*

(1). Kalmus dufter så æblesødt · som liljer i brudens kammer *Jeppe Aakjær* (2). Og kalmus gød i solhed luft · en fersk og dyndet spædbarn-duft, · mens kattefjert og sjæl af fusel · døvnælden spredte uden blusel. *Johannes V. Jensen* (3).

LITTERATUR: (1) 1002i 40; (2) 1002b 50; (3) 433n 38.

Kalla, *Zantedeschia æthiopica*

hører til vore mest almindelige stueplanter. Bladene er skinnende grønne, hjerte- eller pilformede, på en kraftig stængel sidder den gule blomsterkolbe omgivet af et renhvidt hylsterblad.

Kalla 1870ff efter det førinnéiske slægtsnavn *Calla*; *ægyptisk myse* 1810 og *ætiopisk myse* 1837, men planten stammer fra Kaplandet; *kræmmerhusblomst* 1856–70, *Nilens lilje* 1929ff, *ligblomst* jf. nedenfor (1).

Blomsterne anvendes ofte i gravkranse, men

Kalla-opsats i Glyptotekets festsal. Maleri af P. S. Krøyer, 1888. Glyptoteket.

